

КУЗЬМЕНКО Людмила Василівна
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
Інституту проблем виховання НАПН України

СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ФОРМУВАННЯ У МОЛОДІ ПОЧУТТЯ ВЗАЄМОДОПОМОГИ ЯК СІМЕЙНОЇ ЦІННОСТІ

У статті на основі аналізу наукової філософської, психологічної, соціологічної, педагогічної літератури уточнена і теоретично обґрунтована сутність поняття «почуття взаємодопомоги як сімейної цінності», яке тлумачиться як особистісне утворення, один із найважливіших продуктів розвитку емоцій особистості, що визначає її спрямованість і специфічну самореалізацію; визначено компоненти, критерії та показники його формування.

Ключові слова: цінності, сім'я, почуття, взаємодопомога, компоненти, критерії, показники.

В умовах сучасного українського суспільства особливо важливої ролі набуває всебічна підтримка інституту малої соціально-психологічної групи – сім'ї. У зв'язку із цим актуалізується питання підготовки молоді до створення сім'ї та забезпечення її стабільності. Особливості створення та розвитку сім'ї розглядаються у рамках філософії (С. Лазюк, Н. Орлова, Л. Панкова, Т. Руденко, В. Ткачова та інші), психології (М. Алексеева, І. Бех, О. Бондаренко, І. Головнєва, Т. Давидова, М. Коришевський, І. Руденко та інші), соціології (А. Беседін, І. Зверева, М. Лукашевич, Н. Харченко та інші), педагогіки (В. Костів, Т. Кравчук, В. Постовий, Н. Феоктистова та інші).

Важливі для нашого дослідження проблеми розкрили у своїх працях В. Бойко, Л. Долинська, А. Карасевич, О. Кізь, О. Кляпець, С. Ковальов, В. Кравець, Т. Левицька, І. Мачуська, Л. Хархан, О. Чебикін, І. Шалімова, Л. Яценко та інші, які розробили і апробували задачі, принципи, зміст, форуми, засоби, методи, сучасні технології вирішення завдань підготовки молоді до сімейного життя.

Метою цієї статті є уточнення самого поняття «почуття взаємодопомоги як сімейної цінності» та визначення компонентів, критеріїв та показників його сформованості.

Теоретичною основою для дослідження є філософія, що являє собою раціональну форму узагальнення і вираження ціннісного ставлення людини до світу. Як твердять філософи, у житті людина часто потрапляє у ситуації, коли потрібно вибирати з багатьох альтернативні потреби, інтереси і засоби, шляхи їх реалізації. Відповідно до внутрішньої шкали, системи еталонів виникає необхідність вибору. У цьому випадку найтипівіші для суб'єкта потреби, інтереси і переживання виконують роль орієнтира у виборі, тобто виникають цінності. Цінність – філософське поняття, з допомогою якого характеризується соціально-історичне значення певних явищ дійсності для суспільства, індивідів. Цінності складають основу вибору потреб, інтересів, переживань, мети і засобів їх реалізації, результатів діяльності і умов, у яких здійснюється вибір. Спрямованість діяльності суб'єкта (людини) на певну цінність називається ціннісною орієнтацією.

Поняття цінність вживається, по-перше, для визначення стану свідомості, на основі якого здійснюється оцінка, по-друге, – значущих явищ, що вибираються внаслідок оцінки. Суттєвість цінностей визначає індивідуальну і суспільну свідомість і діяльність. Можна говорити про цінності особи, сім'ї, політичної партії, нації, культури, людства тощо.

Цінності виростили з об'єктивних потреб людини. Потреби формувалися уже усвідомлено, а потім потреби трансформувалися в інтерес [9, с. 551-553].

Російські філософи наголошують, що у міру розвитку сфери науки і матеріального виробництва роль ціннісного опанування світом не лише не знижується, а, навпаки, зростає. При цьому цінності можуть виявитися як із позитивним знаком, так і з негативним (такі цінності називаються антицінностями або хибними цінностями) [10, с. 717].

Дослідники стверджують, що провідними чинниками, які впливають на формування цінностей особистості є національна приналежність, релігія, соціальний статус, родинний досвід, індивідуальні особливості та інші.

У психологічній літературі склалися специфічні підходи до визначення цінності: 1) Цінність ототожнюється із новою ідеєю, що виступає у якості індивідуального або соціального орієнтиру; 2)

Цінність сприймається як розповсюджений суб'єктивний образ або уявлення, що має людський вимір; 3) Цінності є синонімами культурно-історичних стандартів; 4) Цінність асоціюється із типом «достойної» поведінки, із конкретним життєвим стилем [5, с. 741-742].

Відомий американський психолог А. Маслоу писав, що єдиний відомий спосіб попередити викривлення нашого сприйняття природи, суспільства і самих себе за допомогою людських цінностей – постійно усвідомлювати ці цінності, розуміти їх вплив на сприйняття і, завдяки такому розумінню, вносити відповідні корективи. Вивчення цінностей, потреб і бажань, помилок, страхів, інтересів і невротичних проявів, на його думку, повинно стати основним напрямом усіх наукових досліджень.

Це положення має обов'язково враховувати загальні тенденції усіх людей до абстрагування, класифікації, вміння бачити схожість і відмінності та в цілому звертати вибірково увагу на реальність, будувати і перебудовувати її у відповідності до людських інтересів, потреб, бажань і страхів [4, с. 245].

Система життєвих цінностей людей, які самоактуалізуються, за А. Маслоу, базується на їх філософському прийнятті себе, людської природи, соціального життя в цілому, а також природи і фізичної реальності. Завдяки цьому прийняттю формуються ціннісні орієнтації індивідів у повсякденному житті. Враховуючи зв'язок життєвих цінностей із характерологічною особливістю прийняття, можна судити про те, що подобається і не подобається людям, викликає їх протест і схвалення, радує і засмучує.

Усі без виключення індивіди, які самоактуалізуються, автоматично «забезпечуються» міцною основою для формування життєвих цінностей завдяки своїй внутрішній динаміці (в усякому випадку, саме у цьому аспекті спостерігається різоча схожість між людьми, які найбільш повно себе реалізували, незалежно від їх культурної приналежності). Проте це ще не все: та сама внутрішня динаміка відповідає за ряд інших універсальних особливостей таких індивідів, зокрема, 1) налагоджена взаємодія із реальністю, 2) відчуття спорідненості з іншими людьми, 3) задоволеність базових потреб, що супроводжується й іншими обставинами, наприклад матеріальним добробутом, 4) специфічне ставлення до цілей і засобів тощо [4, с. 209].

Як вважав А. Маслоу, «вищі цінності» існують у самій людській природі, саме там їх можна віднайти. До побутових цінностей А. Маслоу відносив: істину, доброту, красу, цілісність, дихотомічну трансцендентність, жвавість, унікальність, досконалість, неминучість, завершеність, справедливість, простоту, яскравість, легкість, грайливість, самодосконалість [11, с. 122].

Психолог М. Алексеева, ведучи мову про сімейні цінності, підкреслює, що члени сім'ї об'єднані емоційними зв'язками, спільністю побуту, моральною відповідальністю, взаємодопомогою. Сімейні взаємини є офіційними за формою та неофіційними за змістом. Зміни, що відбуваються у житті сім'ї, тісно пов'язані зі змінами й перетвореннями в суспільстві, частиною якого вона є. Різні соціальні зрушення, індустріалізація, урбанізація, професійна праця жінок, зміни в матеріальній і духовній культурі, зумовлені науково-технічним поступом, поліпшення засобів комунікації тощо, впливають на сім'ю. Зокрема, вони викликають зміни ролей і позицій у межах родини, ціннісних орієнтацій, норм і способів поведінки, укладу сімейного життя взагалі [7, с. 544-545].

Педагоги зазначають, що особливістю взаємодії в сім'ї є її причинна зумовленість: кожна із взаємодіючих сторін виступає як причина дій іншої і як наслідок одночасного зворотного впливу протилежної сторони. Спостереження О. Докукіної засвідчили, що майже кожний вважає свої моральні соціальні цінності, уявлення, думки, уподобання тощо єдино правильними і, відповідно, жадає прийняття їх усіма іншими дорослими членами і бажає виступати зразком, ідеалом для молодших [2, с. 134].

Традиційними сімейними цінностями у працях дослідників називаються любов, довіра, відповідальність, взаєморозуміння, рівність, повага, дружба, чесність, толерантність, щедрість, гнучкість та інші.

Для нашого дослідження важливим є визначення сутності поняття «почуття». Різні автори трактують його по-різному, не заперечуючи один одного, а доповнюючи, розширюючи, уточнюючи його зміст. Зокрема, у Психологічному словнику зазначається: почуття – усталені емоційні ставлення людини до явищ діяльності, що відображують значення цих явищ у зв'язку із її потребами і мотивами, найвищий продукт розвитку емоційних процесів у суспільних умовах. Породжені світом об'єктивних явищ, тобто такі, що мають чітку причинно зумовлену природу, почуття є так чи інакше суб'єктивними, оскільки ті самі явища для різних людей можуть мати різне значення.

Почуття – явище, що має для людини стабільну, викликану потребами та мотивами, значущість. Історично почуття формуються у процесі суспільного розвитку людини та змінюються залежно від

конкретних соціальних умов. Почуття проявляється після емоцій. Підвидами почуттів залежно від конкретних галузей діяльності є: моральні, естетичні, інтелектуальні, практичні, батьківські тощо. Почуття за ступенем узагальненості предметного змісту діляться на конкретні, узагальнені і абстрактні [6, с. 457].

Слід зазначити, що почуття відповідають високим соціальним потребам і виражають ставлення людини до суспільних явищ, інших людей, самої себе (патріотичні, моральні, естетичні, батьківські, дружні тощо). На відміну від емоцій, почуттям притаманні стабільність, незалежність від функціонального стану організму й конкретної ситуації. Особистості властива ієрархічна система почуттів; зміст панівних почуттів визначає спрямованість особистості [7, с. 190].

Взаємодопомога розглядається нами як форма діяльності. Готовність до діяльності – це стан мобілізації фізичних, психологічних і психофізіологічних систем людини, що забезпечують виконання певної діяльності для сім'ї. У психології виокремлюють кілька аспектів готовності до діяльності:

а) операційний – володіння певним набором способів дії, знань, умінь та навичок, а також можливість набуття нового досвіду в межах певної діяльності;

б) мотиваційний – система спонукальних якостей щодо певної діяльності (мотиви пізнання, досягнення, самореалізації тощо);

в) соціально-психологічний – рівень зрілості комунікативної сфери особистості, вміння здійснювати колективно розподілену діяльність, підтримувати стосунки у колективі, уникати деструктивних конфліктів та інше;

г) психологічний – готовність систем організму діяти у даному напрямі [3, с. 137-138].

Взаємодопомога як вид діяльності у сім'ї обумовлена взаємним ставленням, що здійснюється її членами як рівними партнерами, забезпечує їм взаємний обмін емоціями, призводить до виникнення психологічного контакту, викликає взаємні переживання і взаємне розуміння один одного.

Аналіз дефініцій поняття «почуття взаємодопомоги як сімейної цінності» з точки зору різних наукових напрямів дозволив нам визначити його багатогранність і дав підстави вважати, що почуття взаємодопомоги як сімейної цінності – особистісне утворення, один із найважливіших продуктів розвитку емоцій особистості, що визначає її спрямованість і специфічну самореалізацію.

Це поняття є узагальненням емоційного досвіду особистості, що породжує усвідомлення і зацікавлене ставлення щодо власної приналежності до групи-сім'ї, спільних потреб, цілей, власних знань, здібностей, прагнень надати чи отримати допомогу у процесі реалізації функцій сім'ї, відчуття задоволеність і радість від позитивних результатів взаємодопомоги, які втілюються у повсякденній діяльності.

Усвідомлення важливості взаємодопомоги у ефективній діяльності, стабільності сім'ї підвищує самооцінку індивіда, значимість його існування для близьких, спонукає до самовиховання відповідальності. Почуття взаємодопомоги можна розглядати в діапазоні від самовідданості у турботі про членів сім'ї як важливої життєвої мети до особистої моральної досконалості як власного блага.

Особливість почуття взаємодопомоги як сімейної цінності полягає в його дотичності до усіх функцій сім'ї: господарсько-економічної, репродуктивної, виховної, рекреативної, психотерапевтичної, комунікативної, регулятивної, інтимно-сексуальної та інших. Тому процес його формування водночас є надзвичайно важливим, необхідним і непростим для педагогів.

Складність, багатогранність і багатоаспектність почуття взаємодопомоги надають результатам дослідження міждисциплінарний характер. Отримані результати мають значення для цілого ряду гуманітарних дисциплін, оскільки почуття взаємодопомоги є філософською категорією, загальнолюдською цінністю, соціальним феноменом, індивідуальним переживанням і особистісним актом, моральною нормою.

Почуття взаємодопомоги базується на взаєморозумінні партнерів на комунікативному рівні. Як писав К. Роджерс, міжособистісне розуміння полягає у практиці емпатичного розуміння: проникнення у приватний, унікальний, суб'єктивний світ іншої людини для того, щоб з'ясувати і зрозуміти її світогляд. Мета емпатії не лише у тому, щоб бути об'єктивно коректним по відношенню до іншої людини, з'ясувати згоду або незгоду іншого з тією чи іншою точкою зору, а й у тому, щоб усвідомити досвід іншої людини саме таким чином, як вона його пережила [11, с. 44].

Важливими моральними якостями, які впливають на формування почуття взаємодопомоги як сімейної цінності є любов, відповідальність, довіра, толерантність та інші.

Відповідно до результатів аналізу філософських, соціологічних, психолого-педагогічних праць нами було розроблено структуру формування у молоді почуття взаємодопомоги як сімейної цінності, в якій виокремлено три компоненти: когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий. Названі компоненти характеризуються сукупністю відповідних критеріїв і показників.

Ми згодні з авторами, які вважають, що критерій – це умовний вимірник, за яким здійснюється оцінка, визначення чи класифікація чого-небудь, а різні рівні сформованості тих чи інших рис і якостей різняться між собою ступенем їх віддаленості від ідеального образу з урахуванням вікових можливостей.

У Соціально-педагогічному словнику зазначається, що критерій – це ознака, за якою класифікуються, оцінюються (та одержують оцінки) відповідним індикатором психічні явища, дії або діяльність [7, с. 122].

Як уточнює І. Бех, критерії повинні відображати сукупність істотних характеристик, забезпечувати багатомірний аналіз, давати можливість оцінювання [1, с. 126].

Визначаючи поняття «показники» дослідники найчастіше мають на увазі конкретні прояви перебігу і результатів виховного процесу, що піддаються спостереженню, вивченню та можуть бути зафіксовані прямо чи опосередковано.

Отже, критеріями і показниками формування у молоді почуття взаємодопомоги як сімейної цінності визначено:

Сукупність уявлень і знань щодо почуття взаємодопомоги як сімейної цінності. Показники: знання сутності та складових почуття взаємодопомоги як сімейної цінності; знання юридичних засад взаємодії членів сім'ї, уявлення про функції сім'ї; оцінка якостей і можливостей особистості налагоджувати взаємодопомогу у майбутній сім'ї.

Усвідомлене ставлення до почуття взаємодопомоги як члена сім'ї. Показники: стійкі позитивні емоційні переживання щодо майбутньої належності до власної сім'ї; ступінь бажання і намір оволодіння знаннями, уміннями і рисами щодо взаємодопомоги як сімейної цінності; зацікавленість самовихованням почуття взаємодопомоги як особистої потреби майбутнього сім'янина.

Сформованість почуття взаємодопомоги як сімейної цінності. Показники: уміння користуватися набутими знаннями, уміннями, рисами для налагодження взаємодопомоги, проявляти турботу про інших; активність індивіда щодо конструктивної взаємодопомоги з ровесниками, молодшими, педагогами, батьками, задоволеність від неї та її позитивних результатів; здатність брати відповідальність на себе, виявляти ініціативу у наданні допомоги, уміння її приймати як необхідні складові встановлення гармонійних стосунків у майбутній сім'ї.

Порівняння результатів аналізу констатувального етапу експерименту з розробленими критеріями надасть підстави визначити суперечності у процесі формування у молоді почуття взаємодопомоги як сімейної цінності, виділити рівні його сформованості, розробити науково обґрунтовані педагогічні умови досягнення мети дослідження.

Список використаних джерел

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник / І.Д. Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Доукіна О.М. Шляхи запобігання насильства у багатопоколінній сім'ї / О.М. Доукіна // Теор.-метод. проблеми ... – Вип 13, кн. 2, 2009. – С.133-141.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; Головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Мотивация и личность. 3-е изд. / Абрахам Маслоу. – СПб.: Питер, 2003. – 352 с. – (Серия «Мастера психологии»)
5. Психологический словарь / Под общей научн. ред. П.С. Гуревича. – М.: ОЛМА Медиа Групп, ОЛМА ПРЕСС Образование, 2007. – 800 с.
6. Психологический словарь / под. ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Астрель: АСТ: Хранитель, 2007. – 479 с.
7. Психологія: Підручник / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін.; за ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2000. – 558 с.
8. Соціально-педагогічний словник / За ред. В.В. Радула. – К.: «Еке Об», 2004. – 304 с.
9. Філософія. Підручник / За загальною редакцією Горлача М.І., Кременя В.Г., Рибалка В.К. – Харків: Консул, 2001. – 672 с.
10. Філософія: учебник для вузов / под общ. ред. В.В. Миронова. – М.: Норма, 2008. – 928 с.
11. Фрейджер Р. Гуманистическая, трансперсональная и экзистенциальная психология. К Роджерс, А. Маслоу и Р. Мэй / Роберт Фрейджер, Джон Фейдимен. – СПб.: Прайм – Евразия, 2007. – 221 с.

Аннотация

Кузьменко Л.В. Сущность и структура формирования у молодежи чувства взаимопомощи как семейной ценности

В статье на основе анализа научной философской, психологической, социологической, педагогической литературы уточнена и теоретически обоснована сущность понятия «чувство взаимопомощи как семейной ценности», которое трактуется как личностное образование, один из важнейших продуктов развития эмоций личности, определяющее ее направленность и специфическую самореализацию; определены компоненты, критерии и показатели его формирования.

Ключевые слова: ценности, семья, чувство, взаимопомощь, компоненты, критерии, показатели.

Summary

L. Kuzmenko Essence and structure of forming the feeling of mutual help as a family value in youth

On the basis of the analysis of philosophical, sociological, pedagogical literature the article defines and theoretically grounds the essence of the term «feeling of mutual help as a family value», which is interpreted as a personal formation, one of the most important products of an individual's emotional development which defines its direction and specific self-actualization; the components, criteria and indicators of its formation are defined.

Key words: values, family, feeling, mutual help, components, criteria, indicators.

УДК 378.124:616.31:371.321

КУЛЬБАШНА Ярослава Аркадіївна

кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри хірургічної
стоматології та щелепно-лицевої хірургії,
Національний медичний університет ім. О.О. Богомольця

**ОСОБИСТІТЬ ВИКЛАДАЧА У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО СТОМАТОЛОГА**

Проведений аналіз теоретичних аспектів педагогічної діяльності у системі вищої та вищої та вищої медичної освіти та за оцінкою рівня викладання та кваліфікації викладачів випускниками стоматологічних факультетів ВМНЗ України 2011–2012 рр. Розглядаються шляхи удосконалення рівня викладання в галузі стоматологічної освіти.

Ключові слова: вища освіта, медична освіта, викладач вищого медичного навчального закладу, професійна підготовка, майбутні стоматологи, компетентність викладача.

Швидкоплинні тенденції сучасного світу, підвищення вимог до якості підготовки компетентних фахівців, стрімкий розвиток інформаційних технологій актуалізують питання про концептуальне вдосконалення всієї системи підготовки викладачів для вищих медичних навчальних закладів України [2, 6, 9]. Стратегічним напрямом розвитку сучасної вищої освіти, за літературними даними, є проблема впровадження компетентнісного підходу у всіх ланках педагогічного процесу. Однією них є компетентність викладача, спрямована на формування майбутнього висококваліфікованого фахівця [5], яка у медичній галузі має суттєві особливості й полягає у необхідності суміщати педагогічну, наукову компетентності та професіоналізм лікаря [3]. Самі поняття «знання» та «фахівець» зазнають, зокрема в медицині, принципових змін. Підвищується значення не стільки спеціальних умінь та навичок, скільки широти професійної підготовки, уміння використовувати отримані знання на практиці, здатності адаптуватися в швидкозмінних ситуаціях, упевнено працювати, коли, з одного боку, наростає диференціація, а з іншого – одночасно швидкими темпами збільшується інтеграція областей